

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 62

NUMMER 5

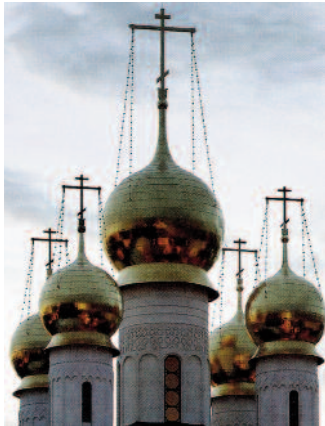
NOV-DEC 2015

3 Arvo Pärt 80 jaar

– Dolf Bruinsma

6 De Theodorovskij volgens vader Zinon – Paul Baars

De Theodorovskij-kerk, Sint-Petersburg. (Rusland)

10 Meditatie: Kersticoon

– Leo van Leijsen

13 Aartspriester Theodoor op pelgrimage

– Vader Theodoor van der Voort

17 Een Kerstverhaal

– Nikolaj Leskov

21 Korte Berichten

23 Byzantijnse Liturgie IX: Trisagion – Leo van Leijsen

De Orthodoxe Estse componist Arvo Pärt werd onlangs tachtig. Dolf Bruinsma schrijft over diens veelbewogen leven en dito carrière. De befaamde Russische icon-schilder en monnik, archimandriet Zinon, heeft boeiende ideeën over hoe je een Orthodox kerkinterieur vormgeeft, met name rond de iconostase. Paul Baars vertelt erover aan de hand van de door vader Zinon ontworpen altaaruimte in een Petersburgse kerk. In de kerstmeditatie wordt op de theologische wortels van de Geboorte-icon gereflecteerd. Vader Theodoor, aartspriester van de Orthodoxe parochie van Deventer, vertelt over de laatste 'etappe' van zijn recente pelgrimstocht naar de relieken van zijn patroonheilige in Servië. Honderd en veertig jaar geleden publiceerde de Russische auteur Leskov een kerstverhaal – nog altijd een genot om te lezen en dus nu in Pokrof.

Zo leiden we u langzaam naar het komende Kerstfeest toe – maar niet nadat we in de rubriek 'Byzantijnse Liturgie' nog even ons licht hebben doen schijnen op het bekende Trisagion-lied. En wensen u als redactie nu al een Gezegend Kerstfeest toe en heel Fijne Feestdagen.

Leo van Leijsen,
redactiesecretaris

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: De aartsengel Michaël, fresco in het middeleeuwse, orthodoxe Mirozjskij-klooster (12^e eeuw) aan de oever van de rivier de Mirozjka te Pskov, Rusland. [Foto: P. Baars].

Achterzijde: Jonge altaardienaar van de Servisch-orthodoxe Sint-Savaparochie bij een van de koninklijke deuren (middendeuren iconostase) van de Byzantijnse kapel te Nijmegen. [Foto: <http://www.spc-nijmegen.nl/>, met dank aan parochiebestuur voor toestemming]

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars, Paul Brennkmeijer, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Dolf Langerhuizen (hoofdredacteur), Leo van Leijsen (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Katja Tolstaja, Huub Vogelaaar.

Administratie en redactiesecretariaat:
Pokrof, Emmaplein 19^D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de

inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingsdienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €20,
giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof,
's-Hertogenbosch.

Opmaak: VANDARTEL, Oss
Drukwerk: Van Stiphout, Helmond.

Arvo Pärt tachtig jaar

Het kan niet veel mensen zijn ontgaan: dit jaar, op 11 september, werd Arvo Pärt, de Estse componist, tachtig jaar. De populairste eigentijdse componist van sacrale muziek. Hij groeide op in het Estland tijdens de Sovjet-Unie, werd lid van de Russisch-orthodoxe Kerk en verblijft sinds 1980 in het westen.

Het heet dat de gevestigde muziekkritiek niet meteen enthousiast was van zijn werk. Te melodisch, te mooi, het hapt te lekker weg, zou je kunnen zeggen. De toegankelijkheid verklaart mede zijn populariteit, ook bij het jongere publiek. Hij kwam op in een tijd dat de eigentijdse muziek het contact met het grote publiek aan het verliezen was – te ingewikkeld, te vreemd, te abstract. De mensen begrepen het niet. Of ja, de mensen begrepen het wel, maar ze vonden het niet mooi. Componisten als Górecki (Polen, 1933-2010) waren meer toegankelijk, en de *minimal music*, en Pärt. Hij is wel eens een minimalist genoemd – de muziek met voortdurend herhalen van patronen, met kleine variaties – hallucinerend is het soms – maar dat is hij niet. En ook niet voor de gemakkelijke consumptie, daarvoor is zijn muziek te doordacht, te aangrijpend.

Vroege jaren in Estland

Hij groeide op in een gezin waar veel muziek werd gemaakt, en ging naar de muziekschool. De stad Rakvere was Duits georiënteerd. Thuis werd Ests gesproken en soms Duits en Russisch, vanwege de herkomst van de grootouders. De oorlog liet geen diepe sporen bij hem na. Er werden Duitse soldaten ingekwartierd, maar de meesten waren muzikaal, er stond een piano in het huis, en er werd veel gemusiceerd en gezongen. De dood van Stalin in 1953 bracht thuis ook geen opschudding; iedereen was meer met muziek bezig. Vanaf 1957 volgde Pärt zijn opleiding aan het

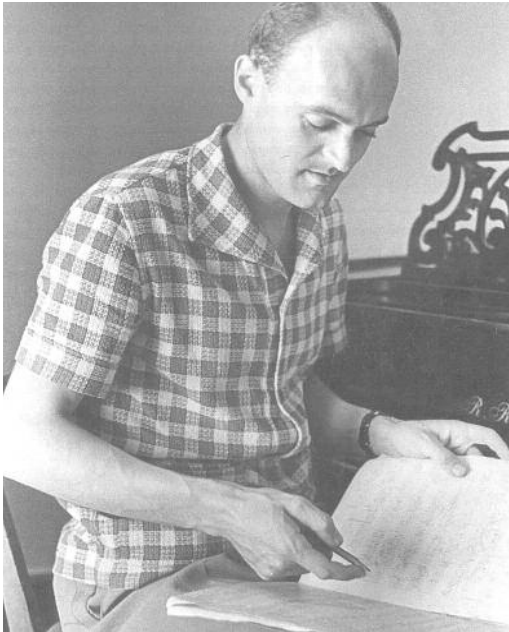

Arvo Pärt zoals we hem kennen: de vertrouwde patriarchale, bebaarde figuur. Hier in 2011 bij een prijsuitreiking, temidden van duidelijk bewonderende omstanders. [Foto: Wikipedia]

conservatorium in Tallinn, de Estse hoofdstad. In de Sovjet-republiek Estland gold daar een zekere invloed van de aan de macht zijnde Communistische Partij, maar die was niet zo sterk als in een stad als Moskou. Daar had je een groot conservatorium en dus een groot partijapparaat. En de censuur was strikter. Er moest ook op teksten worden gecomponeerd – teksten ter verheerlijking van de leiders. In Tallinn waren meer mogelijkheden. Er werden platen en bandjes met westerse muziek binnengesmokkeld en de compositiestudenten konden er hun voordeel mee doen. Er waren ook meer contacten met westerse componisten. Wel moesten in deze “pre-gutenbergse periode”, zoals Anna Achmatova dat formuleerde, de verdachte partituren handgeschreven worden doorgegeven. In Estland was geen *samizdat*, de elders in de Sovjet-Unie bestaande ondergrondse illegale pers.

Symfonische muziek marxistisch verantwoord

In de communistische samenleving werd oude

↑ Arvo Pärt als jong componist.

muziek gewantrouwd, waarschijnlijk vanwege het vaak sacrale karakter. Symfonische muziek mocht wel. Men had bedacht dat die zich volgens het dialectisch principe¹ had ontwikkeld, en zodoende verenigbaar was met het marxisme.

Pärt vond werk bij de Estse omroep, had veel contact met Tsjechen, Polen, Hongaren, en met de Russen Schnittke en Denisov. Hij componeerde voor film en televisie. In het toenmalige Oostblok waren er meer die dat deden, denk aan Sjostakovitsj. Het gaf de mogelijkheid zich buiten de gebaande paden te begeven – er was meestal niemand die het merkte. In het begin had Pärt belangstelling voor het twaalftoonssysteem. En de muziek van Webern (Oostenrijks componist, 1883-1945)! Kapitalistische manieren van componeren.

De ommekeer, de emigratie

Hij raakte in een spirituele en professionele crisis, en dacht na over een andere manier van componeren. Hij ontdekte het Gregoriaans, die zang “zonder harmonie, metrum, klankkleur en orkestratie”, “zonder alles”. De lijnen volgen de bewegingen van de ziel. Een boek met Gregoriaanse zang dat hij in een kerk in Tallinn aantrof, bracht hem waarschijnlijk op die weg.

Hij vergelijkt het Gregoriaans met vogelgezang. Dan heb je de eerste stem, maar hoe kom je aan de tweede en de derde stem? Hij was op zoek naar een zekere eenvoud, zoals je die in de volksmuziek aantreft. Hij ging een teruggetrokken leven leiden en bestudeerde de renaissancemuziek: Ockeghem, Palestrina. In 1971 kwam hij terug, met zijn Derde Symfonie, hierin elementen van middeleeuwse muziek en barok. En sloeg daarna weer een andere weg in, die van de enkele noten, en eenvoudige harmonieën, de stijl waardoor hij nu het meest bekend is.

Hij viel op in het westen. Het werd hem duidelijk dat hij in Estland niet het leven van een componist kon leiden. Naijver van officiële componisten zal een rol hebben gespeeld. Hun concerten werden slecht bezocht; de zalen werden soms gevuld met militairen met vrijkaartjes. Een lid van het Centraal Comité van de Communistische Partij adviseerde hem het land te verlaten. Met westerse hulp kon hij Wenen bereiken. De reeds genoemde Russische componist Schnittke, die in de Oostenrijkse hoofdstad gestudeerd had, had de mensen daar gewaarschuwd. Met een Oostenrijks paspoort kon Pärt zijn loopbaan voortzetten. Hij leefde trouwens vooral in Berlijn. We gaan in op een drietal werken.

IMiserere

Zijn *Miserere* klonk in 1989 en werd geschreven in opdracht van een zomerfestival in Rouen, Frankrijk. Veel van zijn werk is trouwens in opdracht geschreven. Hier horen we al zijn manier van componeren – met veel stiltes, zelfs binnen de woordgroepen. De tekst is in het Latijn – Pärt houdt van Latijn: de precieze betekenis van de woorden, zonder psychologische connotaties, en de letterlijkheid van de liturgische teksten. *Miserere* gaat over de menselijke onvolkomenheid. Het begint met de eerste drie verzen van psalm 50 (Latijnse telling; gangbare telling: ps 51, red.), de boetepsalm, zingend gereciteerd door een countertenor, begeleid door klaaglijke, korte klarinetstoten – enige maten later door de lange diepe tonen van een basklarinet, als een toon van troost. Na “steeds ziet wat ik begaan heb mij aan” barst het koor los in een *Dies Irae*, een vloed van over elkaar rollende triolen², met veel slagwerk, koper en klokgelui. Na zeven

¹ = denken vanuit twee polen waarvan de tegenstelling door een synthese op een hoger plan wordt gebracht.

² = bewegingen in drie.

strofen van dit Dies Irae, gevolgd door de herhaling van de eerste strofe, wordt de rest van de psalm gezongen, door meerdere solisten. Aan het einde komt dan nog het 'Lex tremendis' uit het Dies Irae.

Na de profane wereld van het berouw, zo luidt een commentaar, komen de apocalyptische beelden van het einde der tijden, maar niet verpletterend. De laatste strofe met 'Salve me, fons pietatis' biedt troost.

II De Boetecanon

Beroemd is de *Kanon Pokojanen*, de Boetecanon, die vrij prominent in het nieuws was toen een groot deel ervan op de verjaardag van Pärt op 11 september jl. in Amsterdam werd uitgevoerd. Het gaat hier over het verlangen naar berouw. De tekst, van Andreas van Kreta (Griekstalig hymnendichter, 660-740), is veel langer dan die van dit muziekstuk, dat dan toch anderhalf uur in beslag neemt.

De tekst is in de Kerkoslavische versie. Hij bestaat uit acht gezangen, afgesloten met een gebed. Elk gezang wordt onderbroken door 'Ontferm U over mij, God, ontferm U over mij' en door het 'Eer aan de Vader en de Zoon en de heilige Geest'. Elke ode wordt in drie stukken verdeeld. Elk stuk van die ode heeft weer een gelijke slotzin, d.w.z. drie gelijke slotzinnen per ode, zoals: 'dat ik moge wenen over mijn daden', 'Is dat wat je wilt?' (over de zonden), 'Laat me uw wil doen', 'Geef me berouw vóór het einde'. Allerlei thema's uit de boeteviering komen aan de orde: het verlangen naar berouw, de Dag des Oordeels, de zonde die ons nog verstrikt, de verslavingen der zinnen, het varken dat zich wentelt in de modder zoals ik in de zonde, de ijdelheid der rijkdommen, de zee van verleidingen, totdat de rustige haven is bereikt. Tussenpersonen zijn de engelen, de aartsvaders en de martelaren.

De *Kanon Pokojanen* werd geschreven ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van de Dom van Keulen in 1998. Pärt, die twee jaar aan de compositie werkte, ziet de Kanon niet als een literaire tekst, maar als een existentieel document. In de zangwijze komt het tot uiting: het zachte 'Ontferm U' en 'Eer aan de Vader', tegenover de forse nadruk op de zekerheid der geloofswaarheden. De hele Kanon wordt a cappella gezongen - een hele opgave voor een koor, de melodieën hebben alle kenmerken van de Slavische koorzang.

III Adams klacht

Weer recenter, van 2009, is *Adams klacht*, geschreven in opdracht van de stad Istanbul. Istanbul was uitgeroepen tot culturele hoofdstad. Bij die gelegenheid kreeg Pärt deze compositieopdracht. 'Adam's klacht', voor koor en strijkorkest, ging in 2011 in première in de Hagia Irene in deze stad. Oost en West naderden elkaar weer. Het is een emotioneel stuk. Er zijn veel wisselingen, in toonsoort, emotie en dynamiek. Het is steeds heel melodius, en meeslepend. Aan het eind overheerst de zachte deemoed. De tekst is van de H. Silouan, een Russische asceet, gestorven in 1938, en vijftig jaar later, in 1988, door de Russisch-orthodoxe Kerk heilig verklaard. We kennen zijn levensbeschrijving door archimandriet Sophrony uit 1948.

Ook hier gaat het om het verlangen naar berouw. De klacht van Adam is die van elke mens wiens geest God ooit kende en daarna Zijn genade is kwijtgeraakt. Adam betreurt niet zozeer het verloren paradijs, als wel het verlies van de liefde van God. Door zijn klacht worden de vogels, de dieren stil van verdriet. Adam klaagt, en ook de ik, de schrijver, die zich in zijn nood richt tot Adam. 'Adam, mijn geest is te zwak om uw verlangen te begrijpen, er is bijna geen vuur meer in mij.'

Daarna verschuift de aandacht weer naar Adam, die nu in de hemel is. 'Adam, zeg ons wat jij in de hemel ziet.' Maar in de hemel kan Adam niet aan het aardse denken, en hij zwijgt. Hij vermaant de ziel, die geen berouw voelt en toch naar bezieling zoekt: 'Heb berouw en doe boete, leef in liefde en gehoorzaamheid, en de Geest zal in u leven.' Want Adam vertoeft in een beter paradijs dan tijdens zijn leven.

Aan Arvo Pärt is in het afgelopen jaar veel aandacht besteed: De Kanon Pokojanen op zijn verjaardag door *Cappella Amsterdam*, in het muziekgebouw aan het IJ. In Zwolle was een avond Pärt, samen met andere Noordse componisten. In het Concertgebouw Amsterdam: Pärt en Baltische tijdgenoten. In Hengelo een hommage aan de componist, gevolgd door een workshop. En het Nederlands Kamerkoor mocht een paar minuten zingen in *De Wereld Draait Door*.

Uit de recensies spreekt bewondering voor zijn werk. Hij nam afstand van de muziek uit de Sovjet-samenleving en van de meeste moderne westerse muziek. En wordt algemeen gewaardeerd.

Dolf Bruinsma

Terug naar de oorsprong van de christelijke kunst!?

De Theodorovskij-kerk volgens vader Zinon

Dit jaar was Paul Baars in Sint-Petersburg getuige van de parade waarmee de jaarlijkse viering van 1 mei, de internationale Dag van de Arbeid, altijd begint. Na het Russische leger volgde de maatschappelijke geleidingen: allereerst ‘Verenigd Rusland’ en daarna het door Poetin opgerichte ‘Volksfront’, alsmede de Communistische Partij en enkele meer radicale en luidruchtige groeperingen. Enkele van deze groepen droegen als in een geseculariseerde processie portretten van Stalin mee. “Russen houden van iconen”, merkte een bekende daarover op! Rusland heeft gelukkig ook een ander soort iconen te bieden, aldus Paul Baars, die al dertig jaar in Rusland komt en de Orthodoxe Kerk goed kent.

Overzichtsfoto van de altaaruimte met rechts Christus en links de Moeder Gods. Het baldakijn boven de altaartafel staat, los ervan, een stukje achter de middendeuren (‘koninklijke deuren’) in het lage marmeren afscheidingsmuurtje. Het handgebaar van Christus helemaal achter in deze centrale apsis is geen zegeningsgebaar maar het gebaar als van een Byzantijns rhetor, om er Christus als het mens geworden Woord Gods mee aan te duiden.

Een verrassing was voor mij dit keer de benedenkerk van de Theodorovskij-kerk te Sint-Petersburg, niet ver van de Aleksander Nevskij-Lavra. Het complex werd in de jaren na 1913 gebouwd ter nagedachtenis van het driehonderdjarig bestaan van het huis van de Romanovs. De kelderkerk werd toegewijd aan de heilige vorst Aleksander Nevskij. Het bouwcomité gaf toen al aan dat men die ruimte wilde inrichten in de stijl van diens tijd: de stijl van het oude Pskov en Novgorod in de 13e eeuw. Maar men wist toen nog niet goed wat dat in-hield en de Russische Revolutie (1917) verhin-

derde de uitwerking van het plan. De kerk werd in 1932 gesloten. Het gebouw overleefde de Tweede Wereldoorlog en werd daarna een melkfabriek.

Renovatie benedenkerk door archimandriet Zinón

In 2007 werd het complex teruggegeven en begon men met de restauratie. De bijgebouwen herbergen nu een kerkelijk kantoor, een voorlichtingscentrum en een expositieruimte voor hedendaagse iconenschilders. De bovenkerk, een grote hoge kerk, is met behulp van oude foto's in haar oude staat teruggebracht met een hoge iconostase van rijkelijk bewerkt hout. Toen ik er rondliep hoorde ik zachte liturgische muziek op de achtergrond. Ik vond de luidspreker en toen hoorde ik het pas goed: 'Chevetogne!' Ik vluchtte daarna snel naar de benedenkerk en daar wachtte mij een andere verrassing. De rector van de parochie, vader Aleksander Sorokin, had archimandriet Zinón (Théodor), beroemd Russisch icon schilder, gevraagd de renovatie uit te voeren.

Geïnspireerd door oud-christelijke basilica's

Ik had vader Zinon al ontmoet in het Myrózskij-klooster in Pskov en in de skite bij het nabijgelegen dorp Gwerstónj, en ik ken de Latijnse kerk van Chevetogne, waar hij fresco's geschilderd heeft. Ik was dus benieuwd.

Zinon heeft het opnieuw grondig aangepakt en daarbij geput uit zijn brede kennis van oudchristelijke kunst. Hij is nog veel verder teruggegaan dan het Novgorod van de 13^e eeuw. Hij putte zijn inspiratie uit de oude basilieken uit de 5^e tot de 8^e eeuw, die zijn opgegraven of nog bestaan; een voorbeeld is de San Clemente te Rome. Er is daar geen (hoge) iconostase, zoals na de 15^e eeuw in Rusland gebruikelijk is geworden, maar slechts een afscheiding: een hek tussen het schip van de kerk en de altaarruimte. Dit is volgens Zinon niet toevallig. Het past bij het ideaal van de 'sobórnostj', de gezamenlijkheid van de kerk. Heel het gelovige volk viert de liturgie. Het bijzonder priesterschap van de geestelijken kan alleen bestaan binnen het algemeen priesterschap, dat alle gelovigen met de doop ontvangen

hebben. Een iconostase brengt volgens vader Zinon een scheiding aan tussen geestelijkheid en volk.

De context van de kelderkerk

Eerst moet iets gezegd worden over de contouren die door de architectuur van de kelderkerk voorgegeven zijn. We vinden in de kelder drie absiden: de centrale apsis met het altaar die als in elk orthodox kerkgebouw naar het Oosten is gericht; de Zuidelijke apsis voor de diakens, en de Noordelijke voor de Dienst van de voorbereiding (proskomedie). Het geheel heeft een laag plafond; een hoge iconostase is niet mogelijk.

Oudste christelijke schilderkunst

Maar er is helemaal geen iconostase. Er is slechts een marmeren afscheiding met daarin de zogeheten 'koninklijke deuren'; links en rechts daarvan zijn er geen deuren. Op de achtermuur van de drie absiden heeft vader Zinon

| *Close-up van overhuifde altaartafel in de centrale apsis.*

Noordelijke apsis (van de voorbereiding), vlnr onder: een scène uit Mozes' leven; het offer van Isaak door Abraham (voorafschaduwing van Jezus' offerdood aan het kruis, gevierd in de eucharistie) en Melchisedek die Abraham brood en wijn aanbiedt. In de boog boven het venster links: de druiven etende pauw; in de halve koepel: Mozes ontvangt uit Gods hand de stenen Tafelen der Wet (Tien Geboden).

ten, niet zo maar weghalen.

Bijbelse beelden

De thematieken op de fresco's rond de altaarruimte zijn zorgvuldig uitgekozen. Die houden verband met de belangrijkste gebeurtenis die daar regelmatig gevierd wordt, namelijk de eucharistie. Daarom zijn in de centrale apsis de twaalf apostelen afgebeeld, met Christus in het midden. Het handgebaar dat Christus maakt, moet daarbij niet als een zegen begrepen worden, maar als het gebaar van een Byzantijnse redenaar. Christus is het mensgeworden Woord en spreekt tot ons (zie afbeelding op p 8). In de Noordelijke apsis van de voorbereiding heeft hij enkele oudtestamentische scènes afgebeeld: Mozes die water uit de rots slaat (Ex 17; Num 20);

in fresco's weergegeven wat hij op een iconostase had kunnen weergeven. Het idee van de iconostase komt dus langs een omweg terug. Wat de stijl van de fresco's betreft gaat Zinon nog verder terug: naar de catacomben van Rome (3e eeuw) en naar de Romeinse landhuizen en beelden van die tijd: kortom, naar de oudste bekende christelijke schilderkunst. Hij vermeldt in het boek *Anastasis* als anekdote dat sommige bezoekers van de kelderkerk het gevoel hebben een Romeins museum te bezoeken. En dat is juist zijn bedoeling. De stijl van de fresco's is sober. Hij gebruikt maar drie kleuren en één achtergrondkleur. Hij heeft zich ook beperkt in het aantal fresco's en iconen. Een deel van de muren heeft hij gewoon gebroken wit gelaten. Deze soberheid spreekt mij meer aan dan de overdaad die sommige orthodoxe kerken kenmerkt. De eenvoud brengt rust en concentratie. Het is een uitnodiging tot gebed, terwijl overdaad de gelovige meestal verwacht, verstrooit of zelfs overweldigt. Aan de andere kant kun je de devotie die generaties gelovigen in die veelheid van beeltenissen hebben achtergela-

Mozes die de stenen tafelen met de tien geboden van God ontvangt (Ex 24 en 34; Deut 5), en Melchisedek die Abraham brood en wijn aanbiedt (Gen 14: 18). Dat laatste is volgens vader Zinon een 'voorafbeelding' van de eucharistie. En Mozes en Melchisedek zelf zijn voorafbeeldingen van Christus. Met deze lezing van het Oude Testament volgt hij de exegese, die je bij veel kerkvaders vindt. De druivenetende pauw die daarbij is afgebeeld, verwijst naar het eeuwige leven (afbeelding op p 8). In de Zuidelijke apsis van de diakenen heeft hij Stefanus afgebeeld, een van de eerste zeven diakens en eerste martelaar (Hand 6 resp. 7), terwijl deze hier gestenigd wordt door Saulus. Daarnaast staan enkele van de andere zeven diakenen. Verder in de kerk heeft vader Zinon nog enkele iconen geplaatst van een bijzondere schoonheid (zie icoon van Irenaeus van Lyon op p 9).

Vader Zinon volgt overigens bij dit alles de Bijbelse verhalen niet letterlijk. Het kan zijn dat gebeurtenissen van verschillende momenten en plaatsen toch gecombineerd op één fresco terecht komen.

Bijval en kanttekeningen

Ik was onder de indruk van wat ik daar aantrof en van het enthousiasme van de parochianen die ik ontmoette. De Russisch-orthodoxe Kerk heeft niet zo veel intellectuelen. Maar de intellectuelen die ze hebben en hadden, zijn wel heel goed (juist dat intellectuele aspect is door de communisten fel betreden). Archimandriet Zinon is een van hen.

Toch heb ik naast grote waardering ook vragen bij de benadering van vader Zinon. Mijn grootste vraag is: wat is eigenlijk 'oorspronkelijk'? Het meest oorspronkelijke christendom is dat van de heilige apostelen. Maar we weten nauwelijks wat zij baden en zongen. Ook van het Jodendom uit hun tijd weten we weinig. En is alles wat daarna is gebeurd automatisch minder? Is de traditie opgehouden rond het jaar 800?

Vader Zinon heeft waarschijnlijk gelijk dat de iconenschilderkunst in de 18^e en 19^e eeuw tekenen van verval vertoonde. Hij heeft ook gelijk dat de traditionele orthodoxe landen op dit moment een crisis beleven in de omgang met en de productie van iconen. Wanneer ik zie wat or-

thodoxe gelovigen meenemen naar de Byzantijnse kapel in Nijmegen (waarvan ik bestuurslid ben), schrik ik soms. Het zijn vaak ofwel zoetelijke 'roomse' plaatjes ofwel affiches zonder nuance of warmte. Het zijn voorbeelden van massaproductie. Ik heb zelfs een keer een plastic icoon aangeboden gekregen! Het is goed bedoeld. Toch ervaar ik deze geschenken voor de kapel bijna als een klap in het gezicht. Het is pijnlijk voor de betrokkene, maar het meeste daarvan moeten we als bestuur van de kapel afwijzen om te voorkomen dat de inrichting van onze kapel een bonte kermis wordt.

Je kunt het de mensen niet kwalijk nemen volgens vader Zinon. De oude iconen waren tot voor kort alleen in musea te zien of – erger nog – opgeborgen in de kelders van musea, of ze werden gestolen uit verwaarloosde kerken. De meeste gelovigen of parochies hebben geen geld voor 'echte' handgeschreven iconen. De kerkelijke organisaties kun je het wél kwalijk nemen. Het snel verdienen van geld gaat daar vaak boven het bieden van kwaliteit.

Vader Zinon biedt wel kwaliteit. Maar zijn benadering heeft ook iets elitairs. Niet dat het voor 'gewone' gelovigen niet te begrijpen is. In tegendeel. Wat hij doet is juist heel helder en begrijpelijk. Maar een normale parochie kan het zich financieel allemaal niet permitteren. Priesters in Pskov vertellen mij dat ze die mooie oude iconen liever niet terughebben; dan moet je een dure alarminstallatie aanbrengen en een fulltime bewaker in dienst nemen. Dan kun je als parochie beter voorlopig kiezen voor goede reproducties dan voor ordinaire massaproductie.

Zinon's kritiek op de hedendaagse iconenschilderen is toch ook te massief. Er zijn op dit moment wel degelijk goede iconenschilders in heel de wereld. Alleen worden die meer opgemerkt en gewaardeerd in het Westen dan in landen met een lange orthodoxe traditie. De traditie is daar door politieke omstandigheden zwaar beschadigd en onderbroken. Dat kun je niet zomaar herstellen. Iets kapotmaken kun je in een paar uur, iets opbouwen duurt jaren. Gelovigen in 'Oost' en 'West' staan op dit moment voor vergelijkbare opgaven. Ze moeten hun traditie opnieuw ontdekken en vormgeven met de brokstukken die zijn overgebleven.

Paul Baars

Bron: protoierej A.Sorokin (ed.), *Anastasis*, Sankt-Peterburg 2013, ISBN 978-5-905942-39-6.

Icoon van H. Irenaeus van Lyon (3^e eeuw), door archimandriet Zinon.

‘Een kindje, klein, maar God in eeuwigheid’

De kersticoon als rechtgelovig Christus-getuigenis

Romanós de Melode, Kersthymne

Proëmium [alias huidige Kerstkondakion van Byzantijnse liturgie]

**Heden baart de maagd de Boven aardse
en de aarde reikt de Onbereikbare een spelonk.
Engelen en herders zingen Hem lof.
Magiërs trekken op reis met een ster,
want 't is om ons dat werd geboren
een kindje, klein, maar God in eeuwigheid.**

letterlijk: 'bovenwezenlijke'

vgl Jes 9:5
of: 'van eeuwigheid'; vgl Ps 74:12

Strofe 3 [Maria tot het kind Jezus]

**'Gij, hoogverheven Koning, wat komt Ge bij ons, bedelaars, doen?
Hemelse Schepper, wat dreef U naar aardse schepselen toe?
Toch geen liefde voor een grot? Toch geen vreugde in een krib?
Ge ziet het zelf: voor Uw slavin is in de herberg geen plaats,
geen plaats zelfs, zeg ik, in deze grot
omdat ook dié nog aan een ander toebehoort.
Toen Sara het licht geschonken had aan háár kind
beërfde zij een wijd stuk land; mij is geen hol gegund.
Ik nam de grot tot woon, waar Gij uw intrek koos
als kindje, klein, maar God in eeuwigheid.'**

'bedelaars': vgl Joh 2:4?

Abraham's vrouw, moeder van Isaak
'land': vgl Gen 21:6-7, 10 + Gen 23?
'hol': vgl Mt 8:20

Romanós de Melode (Byzantijnse hymnendichter, 6e eeuw, *Homs [Syrië]-†Constantinopel), *Eerste Kerstkondakion*. Het kondakion was toen langer dan het hedendaagse. Uit dit grote kondakion stamt het hierboven geplaatste huidige kleinere Kerstkondakion, ooit het *proëmium* (= inleiding) van het grote kondakion. Daarna volgt één strofe uit totaal 23 strofen. Beide teksten uit: Romanós de Melode, *Vier Byzantijnse Hymnen* (ed. W.J. Aerts e.a.), 1990.

Jezus' Geboortefeest op 25 december ontstaat in Rome, rond 350. Men wil een variant/concurrent creëren van het heidense lichtfeest. In het Oosten vierden de christenen dan al eeuwen Jezus' Doop maar ook Geboorte met Theofanie op 6 januari. Toch vindt Kerst als apart feest op 25 december al zo'n 25 jaar later, vanaf ongeveer 375, ingang in het Oosten. Overal wordt de behoefte gevoeld Jezus' Geboorte extra duidelijk te onderstrepen. Waarom? Er zijn zowel binnenkerkelijke discussies als disputen met randchristelijke 'secten'. Gedurende een periode die zich vanuit de 3e eeuw uitstrekt tot de 7e eeuw loopt rechtzinnig geloven gevaar van twee kanten.

Allereerst is er de haast onuitroeibare denktrant die Christus' waarlijk menszijn ontkent, links- of rechtsom, of één waarvoor Zijn menselijkheid geen naam mag hebben. (Voor de theologische fijnproevers: bij voorbeeld gnosticisme, docetisme, respectievelijk het radicale monofysitisme.) Jezus is God, maar God is te goed voor deze wereld – ons menszijn te povertjes en onze lichamelijkeheid bepaald van laag allooi. En nee, Hij was dus niet echt mens geworden.

Maar ook zijn er in het laat-antieke christendom tegenovergestelde stromingen. Zij zien Jezus alleen als mens. Ze ontkennen Zijn goddelijkheid juist (adoptianisme, arianisme e.a.). Of ze formuleren in de ogen van anderen Jezus' godheid – zonder deze per se te willen ontkennen – op een uiterst ongelukkige manier (b.v. de leer van Nestorius).

Kerstmis bood de kans tot een 'orthodox' – rechtgelovig – Christus-getuigenis: Hij is mens én God. Sporen van deze orthodoxe uitkomst van de theologische discussies vinden wij terug in woord en beeld van het Byzantijnse Kerstfeest. We zien het terug in bijvoorbeeld Romanos' Kersthymne. Maar vooral in de traditionele

Kersticoon! Het mooie van iconen namelijk is: ze zijn – behalve van een grote schoonheid – ‘ouderwets’ en ‘conservatief’. Of positiever: ‘authentiek’ en ‘oorspronkelijk’. In onze zestiende-eeuwse, volkse Geboorte-icoon uit Rusland hiernaast ontbreken traditionele attributen. Toch heeft een Kerstraditie van meer dan duizend jaar eerder, zich ook hier niettemin feilloos op visuele wijze doorgezet. Zelfs deze wat primitieve icoon geeft goed weer wat er theologisch op het spel stond toen het Kerstfeest vanaf de 4e eeuw in heel de Kerk werd ingevoerd.

Ja, op de icoon worden natuurlijk allereerst de twee geboorteverhalen uit de Evangelien (Mt 2 en Luk 2) verbeeld: een moeder, een vader, een kind, een kribbe, een ster, herders (op deze icoon maar één, midden rechts van de grotopening) en Wijzen...

Maar het geloof van de mensen had niet voldoende aan deze twee relatief strakke bijbelverhalen. Men spon er verhalen omheen. We hebben er op de kersticoon de vroedvrouwen (rechtsonder) aan te danken uit de apocriefe evangeliën, die door de Kerk niet in de H. Schrift werden opgenomen, maar met name in het Oosten wel tot haar Traditie gingen horen; we hebben er de grot als de kraamkamer van Bethlehem en de os en de ezel aan te danken (voor het eerst bij Justinus Martelaar, 2^e eeuw, resp. Origenes, 3^e eeuw.)

Christus' Geboorteverhaal: een onbemiddeld gezin op drift; een grotstal als provisorisch onderkomen; veehouders in de velden; de bakkers en hun wasbekken; en – *last but not least* – in een voederbak een pasgeboren baby'tje: "een kindje, klein", aldus Romanos in zijn Kersthymne. En, zo dicht hij voort, Maria woorden in de mond leggend: "wat komt Ge bij ons, bedelaars, doen?! [...] wat dreef U naar aardse schepselen toe?! Toch geen liefde voor een grot? Toch geen vreugde in een krib?! Ge ziet het zelf: voor Uw slavin is in de herberg geen plaats, / geen plaats zelfs, zeg ik, in deze grot / omdat ook dié nog aan een ander toebehoort..." We zien dit alles, in heel zijn armoede en kleinheid, terug op de icoon. Een wel érg menselijk gebeuren. Christus als mens!

Maar de icoon laat ook andere aspecten doorschijnen. Het kind in stralend witte windsels, rood omrand, en met een gouden aureool. En Maria, de 'Godbarende', ligt niet als een arme jonge vrouw in het kraambed, maar als een keizerin in staatsiegewaad op een vorstelijk purperen sponde. Ze is daarenboven door goddelijke ingreep maagd; dat drukken traditiegetrouw de drie sterren op haar schouders en voorhoofd uit, die hier overigens óf ten enenmale nooit geschilderd zijn of – waarschijnlijker – mettertijd zijn vervaagd. Daar is wel de ster met een driestraal van omhoog, symbool van God drie-een. Een engel, Godsgezant, rechts boven én in gesprek met Jozef onderaan links nog één engel – overigens in tegenstelling tot andere iconen waar we doorgaans de mysterieuze herder/profeet/satan in pelsmantel aantreffen die op Jozef inpraat. Ook komen er de drie Wijzen aan, hier zonder rijdieren, maar wel met de gaven als voor een goddelijke Koning: "Goud en mirre en ook wierook boden zij aan Christus / met de woorden: 'Aanvaard het drieledig geschenk / als was 't het 'drie-maal heilig' van de Serafijnen' (Romanos' *Kersthymne*, Strofe 21). Dit 'Heilig, heilig, heilig' wordt alleen God toegezongen in het Oude Testament, bij de profeet Jesaja (Jes 6:3). Dit alles spreekt van het goddelijk karakter van Jezus, zoals ook Romanos' Kersthymne hierboven verwoordt: "hoogverheven Koning [...] *Hemelse Schepper*"; of elders, in Strofe 6: "Zij [Maria] boog het hoofd in aanbidding voor de vrucht van haar schoot" (wat alleen God toekomt, onderstreping van mij). Christus als God!

Een twintigste-eeuwse Russisch-Franse orthodoxe auteur zegt dat het dogma van Jezus Christus die zowel mens als God is, in de Kersticoon tot uiting komt. Misschien heeft Patrick van der Aalst (1921-2008), ooit hoogleraar Oosters christendom te Nijmegen, ook wel gelijk als hij schrijft dat de Kersticoon vooral het goddelijke en verhevende van de Godmens Jezus benadrukt. Maar zelfs met dát accent blijft het getuigenis van wat we met Kerstmis vieren, in icoon en hymnen, recht overeind: het is God zelf die niettemin echt mens werd in Jezus Christus, voor alle eeuwen geboren uit de Vader én geboren onder ons. Kortom, "een kindje, klein, maar God in eeuwigheid."

Aartspriester Theodoor op pelgrimage

Hartelijk onthaal in einddoel Servië

Half augustus jl. trekt vader Theodoor van der Voort, aartspriester en rector van de Russisch-orthodoxe parochie der H.H. Eersttronende Apostelen Petrus en Paulus te Deventer, op pelgrimage naar het klooster Nieuw Hopovo in Servië, ten noordwesten van Belgrado. Hier liggen de relieken van zijn patroonheilige, de H. Grootmartelaar Theodoor, Tiron (4^e eeuw). Gehuld in zijn priestertooch wandelt hij in acht weken door Duitsland, de Tsjechische Republiek, Oostenrijk, Slowakije, Hongarije en Servië, en houdt voor zijn parochianen een kort dagboek bij. Pokroff mag hieruit de laatste fase, week 8, vanaf het moment dat hij Servië binnenkomt, in enigszins verkorte vorm plaatsen. We treffen vader Theodoor aan net voor de Hongaars-Servische grens. Het is dan...

... **Maandag 5 oktober 2015.** «De grens kwam in zicht en er kwamen juist wat auto's door. Druk was het niet. De Hongaarse grensbewaakster kwam uit een gebouwtje en wees me aan bij welk hokje ik moest zijn. Even mijn paspoort laten zien en klaar was Kees. Het Hongaarse hek met prikkeldraad en daarvoor een aangehakte kale strook was goed waarneembaar en kwam niet prettig over. Honderd meter verder stond een Servische grensbewaker al te gebaren bij welk hokje ik moest zijn. Hij was reuze vriendelijk, geïnteresseerd in mijn reisdoel en onder de indruk van de hele onderneming. We hebben nog even staan praten, want veel was er niet te doen. Een stempel in mijn paspoort en toen Servië in. Het eerste dorp was klein en onderscheidde zich qua structuur niet van de Hongaarse dorpen voor de grens, en van de Ser-

Vader Theodoor in zijn pelgrims-outfit. [Foto: archief Th. van der Voort]

vische die voorlopig zouden volgen. Lintbebouwing met een voetpad langs de huizen, wat boschages en bloemperken tussen het voetpad en de rijweg. Dit deel van Servië is onder keizerin Maria Theresia op de Turken veroverd. De dorpen die toen werden gebouwd waren nationaal van karakter. Zo waren er o.a. Servische, Hongaarse, Slowaakse en Duitse dorpen. De Duitse dorpen hebben om begrijpelijke reden na de Tweede Wereldoorlog hun Duitse karakter verloren, maar de overige zijn, generaties later, nog steeds als zodanig herkenbaar. De grootste kerk is die van de oorspronkelijke bewoners en de straatnaambordjes zijn ook nog steeds niet alleen in het Servisch, maar ook in de taal van de oorspronkelijke bewoners.

In het tweede dorp kwam ik langs een terrasje waar wat mannen koffie en/of *šljivovica* zaten te drinken. Ze riepen me. Ik besloot naar hen toe te gaan. De serveerster vertelde ik dat ik heel graag koffie zou willen, maar nog geen Servisch geld had. Mocht ik met euro's of forinten betalen? Ze gebaarde me plaats te nemen. De mannen vroegen naar het doel en de aard van mijn reis. Ze vonden het erg interessant wat ik aan het doen was. De koffie, echte Griekse, Turkse, hier Servische, was heerlijk. Toen ik de serveerster vroeg wat voor geld ze wilde hebben, zei ze dat het zo goed was. Dit was tekenend voor de rest van de pelgrimage. Ik had al geen klagen gehad over de manier waarop ik bejegend was, maar Servië slaat alles. Sommige automobilisten die stopten smeekten me in te stappen, en ik heb nog niet de helft van mijn consumpties hoeven te betalen. Na de lunch, toen ik het derde dorp, Bezdan, bijna verlaten had, kwam ik langs een garagebedrijf annex restaurant, Διοτις, geheten. Tot Sombor, het einddoel van die dag was het nog een eind. Dorpen tussendoor zouden er niet zijn. Mede geïntrigeerd door de combinatie, besloot ik er een biertje te gaan drinken. Toen ik binnenkwam wist ik niet wat ik zag. Het leek wel een Titomuseum. Allerlei staatsieportretten, plasticen en foto's van de ex-president van Joegoslavië. Hoe kon dit nu in Servië, waar de monarchie weer zo'n beetje in de steigers staat? Ik sprak mijn verwondering hierover uit bij de baas. We raakten in gesprek en hij liet me een ander deel van zijn restaurant zien, een zaal met lange tafels, met aan het hoofdeinde tegen de muur iconen van de H. Johannes de Doper en de H. Nikolaas. Dat had hij ook! Ik moest nog een biertje nemen en vertellen waar ik vandaan kwam. De twee serveersters mengden zich in

het gesprek. Het werd heel gezellig. Ik heb toegegeven dat wat meer "eenheid en broederschap" - de leuze van Tito's Joegoslavië - Servië voor veel ellende gespaard zou hebben. Enfin, interessant allemaal, maar ik moest echt verder. Het werd al donker toen ik Sombor binnenkwam. De matige straatverlichting en de vele bomen maakten het zoeken naar een hotel er niet eenvoudiger op. Met hulp van wat voorbijgangers lukte het uiteraard wel. Ik kwam terecht in een goed restaurant, dat ook gastenkamers heeft. Prima gegeten en heerlijk geslapen.

Dinsdagmorgen 6 oktober was het weer nog steeds goed. In een van de dorpjes onderweg werd ik bij een terrasje door een paar kerels geroepen. Ze waren benieuwd naar het doel van mijn reis. Ik vertelde dat ik naar Novo Hopovo op weg was, maar nu eigenlijk een gelegenheid zocht waar ik kon lunchen. Een van hen, een jongeman die het terrasje bleek te runnen, zei dat ik plaats moest nemen. Er was maar één eetgelegenheid in het dorp, ruim honderd meter terug. Als ik wist wat ik wilde hebben, dan zou hij dat telefonisch doorgeven en kwamen ze het brengen. Ondertussen konden wij dan nog wat praten. Hij zou ook nog een vriend bellen, een leraar geschiedenis op de school vlakbij. Die sprak Russisch. Enfin, die verscheen na vijf minuten, begeleid door een zestal van zijn leerlingen uit de onderbouw, die kennelijk ook wel eens wilden zien wie hun dorp aandeed. Een oudere man, die ook aan het gesprek deelnam, verontschuldigde zich voor de gebeurtenissen in Srebrenica. We hebben het over veel dingen gehad. Ik mocht bij vertrek alleen het eten betalen. Twee dorpen verder, een Hongaars dorp, zocht ik een rustpunt. Ik vond een winkeltje, waar ze een stoel voor me neerzetten. Ik vertelde dat ik in Odžaci wilde overnachten, maar niet wist of daar een hotel was. Een jongeman die daar hielp, vertelde dat er vlak voor Odžaci een brug was. Bij die brug was een restaurant: de Groene Tuin. Daar hadden ze ook gastenkamers. Zijn peetoom leidde de zaak. Kijk, dat was een handige tip. Bij het verlaten van het dorp kwam ik langs een grote katholieke kerk met een heilige bron. Helaas was het hek dicht en kon ik niet bij die heilige bron komen. Wel heb ik er het Negende Uur kunnen bidden. De informatie van de jongeman was juist. Bij die brug was een restaurant en ze waren nog open ook. Ik ging zitten en nog voor de peetvader mij de menukaart had kunnen overhandigen, riep een van de gasten hem toe:

“Ik betaal het eten van de priester.” Je durft na zo’n ervaring bijna geen restaurant meer in te gaan. Enfin, heerlijk gegeten en lekker geslapen.

Woensdagmorgen 7 oktober weer verder. De route leidde niet direct langs het mooiste deel van de pelgrimage: grotendeels verlaten velden, wat bosschages, maar wel vlak.

Donderdagmorgen 8 oktober was het zwaar bewolkt en de lucht zag er dreigend uit. Het woei hard, en ja, de wind zat tegen. In de luwte van een benzinstation wilde ik het Derde Uur bidden. Ik had mijn rugzak net neergezet toen de pompbediende kwam vragen wat ik wilde drinken. Ik heb geantwoord dat ik eerst ging bidden en dan zou binnenkomen. Ook hij was een en al interesse. Tegen lunchtijd bereikte ik het dorp Rumenka. Het begon te regenen. Aan een voorbijgangster vroeg ik waar een restaurant was waar ik kon lunchen. Ze wees me de weg. Het restaurant was niet opvallend, maar heb er heerlijk gegeten. Toen ik de eigenaar vertelde dat ik naar Novo Hopovo onderweg was, toonde hij me een kalender van een agrarisch bedrijf in de buurt. Daarin stonden foto’s van alle zestien kloosters in de Fruška Gora, dus

Het Servisch-orthodoxe mannenklooster Novo Hopovo in het Fruška Gora-gebergte, Vojvodina (Servië). [Foto: Wikipedia]

ook van Novo Hopovo. Intussen was de regen opgehouden. Al gauw bereikte ik Novi Sad, mijn laatste pleisterplaats. ‘s Avonds heb ik in een volkskroeg tegenover het hotel naar de voetbalwedstrijd Albanië - Servië gekeken. Dank zij de aanwezige heethoofdige Serviërs was dat een bijzondere ervaring. De jukebox stond ook vol aan en er werd driftig gepaft. Het enthousiasme kende geen grenzen toen de Serviërs in blessuretijd de stand alsnog van 0-0 op 2-0 in hun voordeel wisten te krijgen.

Vrijdag 9 oktober had ik nog maar negentien kilometer af te leggen. Deze laatste dag had een mooie, afwisselende route. Eerst de stad uit, toen de Donau over en verder via een oeverbos, dat overging in een park. In het plaatsje waar ik vervolgens kwam vond ik een visrestaurant met uitzicht op de Donau. Ik koos er *tolstolobik*, een vis die ik voor het laatst met mijn ruige Russische vrienden in Wolgograd had gegeten. Heerlijk! Daarna ging het via een prachtige groene vallei omhoog. Eerst geleidelijk, maar daarna steiler tot wel 8%. De weg was druk,

| Kerk van Novo Hopovo. [Foto: Wikipedia]

veel vrachtverkeer. Op ruim 400 meter hoogte was de top bereikt. Ik bereikte het klooster net toen de klokken begonnen te luiden voor de Vespers. Ik ging de kerk binnen, een traditioneel gebouwde kruisvormige kerk met een koepel, van binnen helemaal beschilderd met fresco's. Na de iconen begroet te hebben, zag ik links de schrijn met de relieken van de H. Theodoor Tiron. Het was een ontroerend moment het doel van mijn pelgrimage te zien. Ik ging erheen, knielde neer en vereerde de relieken van mijn naamheilige. Tijdens de dienst kwam een van de monniken naar me toe en bracht me naar de altaaruimte. Na de dienst maakte ik met een aantal van hen kennis, en werd ik naar mijn kamer in het hoofdgebouw gebracht. Daarna gingen we naar de keuken, waar ik wat te eten kreeg. Ze hadden me duidelijk verwacht.

Zaterdagmorgen 10 oktober begonnen de diensten om zes uur. Eerst de Metten, dan de Liturgie. Er zijn vijf monniken in het klooster. Een van hen, vader Teodor, celebreerde. Ik merkte dat er op het altaar geen zevenarmige kandelaar stond. In plaats daarvan waren er twee enkelvoudige kandelaars. Daartussen stond een groot evangelieboek. Alleen vader Teodor ontving de Communie. Na de diensten was er koffie. Gegeten wordt er in het klooster tweemaal per dag: om 10.30 en om 16.30 uur. Da's wel even wennen. Vrijwel direct daarna begon de stroom bezoekers op gang te komen.

De hele dag zijn er bezoekers, soms wat meer, soms wat minder. Mensen komen er hun kind laten dopen, stelletjes komen er trouwen. 's Avonds, na de Vigilie, vroeg Archimandriet Pavle me of ik de volgende dag de Liturgie mee wilde celebren. Dat vond ik uiteraard een grote vreugde.

Zondagmorgen 11 oktober hebben we om negen uur de Liturgie gevierd. De Uren werden niet gebeden. Het was een bijzonder feestelijke gebeurtenis voor me. De schrijn van de H. Theodoor Tiron werd geopend. Er

waren ook zo'n veertig mensen van buiten voor de Liturgie gekomen. Mannen en vrouwen stonden apart. Tot mijn verbazing waren de mannen in de meerderheid en was de groep oude mannen veel kleiner dan die van de jongere. Na de Liturgie werden de relieken van de H. Theodoor vereerd. Er lag plexiglas over de relieken. Bij de met een aër bedekte schedel was een uitsparing gemaakt, zodat je de bedekte schedel met een kus kon vereren. Direct na de Liturgie kwam er een grote groep middelbare scholieren uit Banja Luka. Ze gedroegen zich keurig en wisten kennelijk goed waar ze zich bevonden. Met een aantal kerkgangers werd koffie en *šljivovica* gedronken. De monniken onderhielden zich vriendelijk en ontspannen met de aanwezigen. Daarna was de maaltijd. Zojuist heb ik, net als gisteren, vóór de relieken van de H. Theodoor Tiron voor een groot aantal mensen gebeden. Morgen wil ik dat nogmaals doen.

Ik ben dankbaar voor deze pelgrimage die me veel vreugde heeft gegeven, voor het hier mogen zijn en hier mogen bidden.»

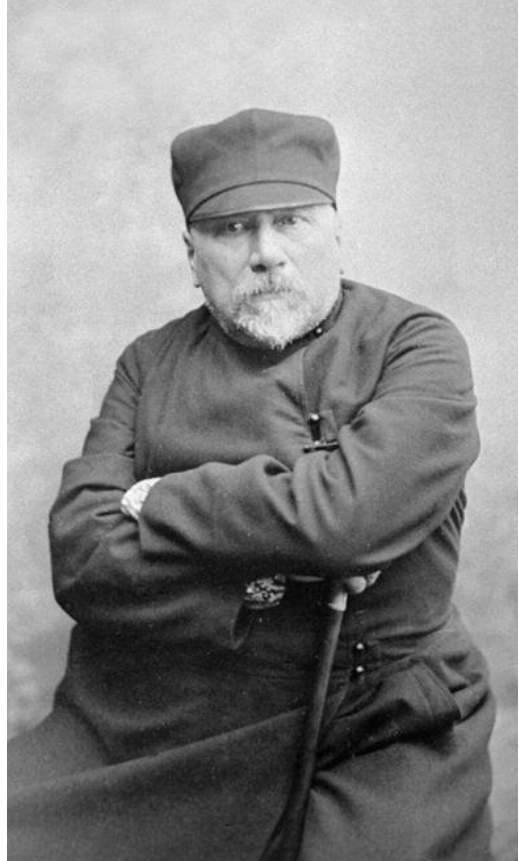
Aartspriester Theodoor

Op: <http://www.orthodoxen.nl/TempMap/VerslagVaderTheodoor.pdf> (Vader Theodoor's naam is er verkeerd gespeld, maar het is toch echt de link!) vindt u het hele reisverslag. In Pokrof 2016-2 hoopt vader Theodoor een artikel te schrijven over zijn ontmoetingen met Servisch-orthodoxen te Belgrado die niet in zijn reisdagboek zijn opgenomen.

Aan het einde van de wereld

Een Kerstverhaal van Leskov

‘Het einde van de wereld’ van Nikolaj Leskov (1831-1895), verscheen in afleveringen in een tijdschrift in 1875 en 1876. Het gaat over de missie van de Orthodoxe Kerk in Siberië. Moet dat een zaak zijn van snelle successen en veel politieke invloed, of past hier een lankmoedige omgang met de bevolking en haar niet-christelijke gebruiken? Het verhaal wordt op kerstavond verteld, en wordt in dit hieronder volgende eerste hoofdstuk ingeleid door een gesprek over religieuze afbeeldingen: die van de westerse meesters en de typisch Russische voorstellingen. Nog een opmerking vooraf. Dit verhaal op zich is een pareltje, maar het probleem met Leskov (evenals met bijvoorbeeld Dostojevskij) is zijn antisemitisme. In dit eerste op zich staande hoofdstuk wordt al twee keer enigszins denigrerend over Joden gesproken. Deze niet fraaie woorden hebben we niet willen censureren, maar bij deze wel willen signaleren.

↑ Nikolaj Leskov rond 1885. [Foto: Wikipedia].

Vroeg in de avond, in de tijd tussen Kerst en de Doop van Christus in de Jordaan, zaten we aan de theetafel in de grote, blauwe huiskamer van het huis van de bisschop. Wij waren met zijn zevenen, de achtste was onze gastheer, de toen al hoogbejaarde, zieke en zwakke aartsbisschop. De gasten waren verlichte mensen en tussen hen was een interessant gesprek gaande over ons geloof en ons ongelooft, onze prediking in de kerken en het voorlichtingswerk van onze missies in het oosten. Onder de gespreksgenoten was een zekere vlootkapitein, B., een heel goedge man, die echter wel stevig uithaalde naar de Russische geestelijkheid. Hij bleef maar herhalen dat onze missionarissen volkomen onbekwaam waren voor hun werk, en hij was blij dat de overheid toestemming had gegeven aan buitenlandse

evangelische predikanten om te werken ten behoeve van het Woord Gods. B. sprak zijn vaste overtuiging uit dat deze predikers bij ons enorm veel succes zouden hebben – niet alleen bij de Joden – en ook, zo zeker als twee plus twee vier is, de onbekwaamheid zouden aantonen van de Russische geestelijken op het gebied van missionaire prediking.

Onze eerbiedwaardige gastheer bewaarde in de loop van dit gesprek een diep stilzwijgen. Hij zat met zijn benen onder een plaid in zijn diepe *voltaire* en dacht blijkbaar aan iets anders; maar toen B. klaar was, zuchtte de oude heer en sprak:

- “Het lijkt mij, heren, dat u ten onrechte tegen de heer kapitein ingegaan bent; ik denk dat

hij gelijk heeft: buitenlandse missionarissen moeten bij ons zeer zeker groot succes hebben.”

- “Ik ben heel blij, wladyska, dat u mijn mening deelt”, antwoordde kapitein B., en na daarop enkele uiterst welgevoegelijke en subtiële complimenten over de befaamde beschaafde geest en het nobele karakter van de bisschop gemaakt te hebben, voegde hij daaraan toe:

- “Uwe Eminentie kent vanzelfsprekend beter dan ik alle tekortkomingen van de Russische Kerk, waarin je onder de geestelijkheid natuurlijk zowel intelligente als erg goede mensen treft – dat zal ik absoluut niet betwisten – maar het is onwaarschijnlijk dat zij Christus begrijpen. Hun positie en dat soort zaken ... dwingt hen ertoe alles ... te eng ... uit te leggen.”

De bisschop keek hem aan, glimlachte en antwoordde:

- “Ja, heer kapitein, mijn bescheidenheid wordt niet gekrenkt als ik erken dat ik misschien niet slechter dan u al het leed van de kerk ken; maar de rechtvaardigheid zou wel worden gekrenkt als ik er uiteindelijk toe zou komen om samen met u te erkennen dat Christus de Heer in Rusland minder wordt begrepen dan in Tübingen, Londen of Genève.”

- “Hierover, wladyska, valt nog te twisten.”

De bisschop glimlachte weer en zei:

- “En u, zie ik, bent dol op discussiëren. Wat moeten we met u beginnen! We zullen ons onthouden van geruzie, maar praten – laten we dat doen!”

En met deze woorden pakte hij een groot album van de tafel, rijk versierd met ivoorsnijwerk, opende dit en zei:

- “Hier is onze Heer! Ik nodig u uit om te kijken! Hierin heb ik veel afbeeldingen van Hem verzameld. Hier zit Hij met de Samaritaanse Vrouw bij de put – een heerlijk werk. De kunstenaar heeft, veronderstel ik, zowel Zijn persoon als het moment begrepen.”

- “Ja, ik denk ook, wladyska, dat het met begrip is gemaakt”, antwoordde B.

- “Maar is hier in de goddelijke persoon niet te veel zachtmoedigheid? Denkt u niet dat het Hem hier al niet meer uitmaakte hoeveel mannen deze vrouw gehad had en dat de huidige echtgenoot niet haar echtgenoot was?”

Allen zwegen. De bisschop merkte dit op en vervolgde:

- “Het lijkt me dat een beetje strenge aandacht hier geen overbodig detail zou zijn geweest.”

- “Misschien hebt u gelijk, wladyska.”

- “Een algemeen bekende voorstelling; ik heb die vaak kunnen zien, vooral bij de dames. Laten we verder kijken. Weer een grote meester. Judas kust hier Christus. Wat denkt u hier van het gelaat van de Heer? Wat een kalmte en goedheid! Is het niet? Een prachtige afbeelding!”¹

- “Een prachtig gelaat!”

- “Maar wordt er hier niet te veel moeite gedaan om kalm te blijven? Kijk, de linkerwang beeft, lijkt me, en om de mond lijkt bijna iets als walging te hangen.”

- “Natuurlijk, dat is het, walging, wladyska.”

- “O ja, maar Judas verdiende die vanzelfsprekend ook. De slaaf en de vleier – hij kon zeker bij iedereen walging oproepen ... alleen overigens niet bij Christus, die nergens afkeer voor had en die met allen medelijden had. Nou, laten we deze maar overslaan, deze bevredigt ons schijnbaar niet helemaal, hoewel ik een belangrijke hoogwaardigheidsbekleder ken die me vertelde dat hij zich geen geslaagdere afbeelding van Christus kan voorstellen. Hier weer Christus, en ook geschilderd door een groot penseel – Titiaan: voor de Heer staat een geslepen Farizeeër met dinars. Kijk, wat een sluwe oude man, maar Christus ... Christus ... Oh, ik ben bang! Kijk: ligt er hier geen minachting op Zijn gezicht?”²

- “Dat zou kunnen, wladyska.”

- “Zou kunnen, ik ga niet in discussie: de oude man is walgelijk, maar als ik bid stel ik me de Heer zo niet voor en ik denk dan, wat is hier zo akelig aan? Heb ik geen gelijk?”

Wij antwoordden instemmend en vonden de afbeelding van het gelaat van Christus met zo’n uitdrukking ook akelig, vooral als je een gebed tot Hem opzond.

- “Hierover ben ik het volkomen met u eens en ik herinner me een discussie die ik eens had daarover met een diplomaat, die deze Christus alleen maar mooi vond, maar wat doet dat er overigens toe? Het was een diplomatiek punt. Maar laten we verder gaan. Hier, vanaf hier be-

¹ Misschien ‘De kus van Judas’ van Rubens (1577-1640).

² Titiaans schilderij ‘Dinara Caesar’ (ca. 1518). De Farizeeën stelden Christus een beladen vraag: ‘Is het geoorloofd belasting te betalen aan de Romeinse keizer (caesar)?’ Hierop zei Christus: ‘Geef dan de keizer wat des keizers is en aan God wat van God is.’ (Mt 22:15-21).

Jezus Christus, Russische huiskoon, 19^e eeuw. [Foto: Temple Gallery, Londen]

heeft Hem anders voor zichzelf en voor ons afgebeeld: de figuur is rijzig en aantrekkelijk, het gelaat is goed, de oogopslag onder een zuiver voorhoofd als van een duif, en wat golven de krullen hier luchtig: hier lokken, hier deze 'haantjes' die zich rondgedraaid op Zijn voorhoofd geveild hebben. Mooi, echt! En in Zijn hand gloeit een hart omwonden met doornige ranken. Dat is het *Sacré coeur* (H.Hart, red.), dat de paters jezuiten prediken. Iemand vertelde mij dat zij deze heer Lafon ook geïnspireerd hebben tot het ontwerp van deze afbeelding, maar die bevalt overigens ook degenen die denken dat ze niets gemeen hebben met de paters jezuiten. Ik herinner me dat ik op een keer, bij strenge vorst, weleens langsgedaan ben in

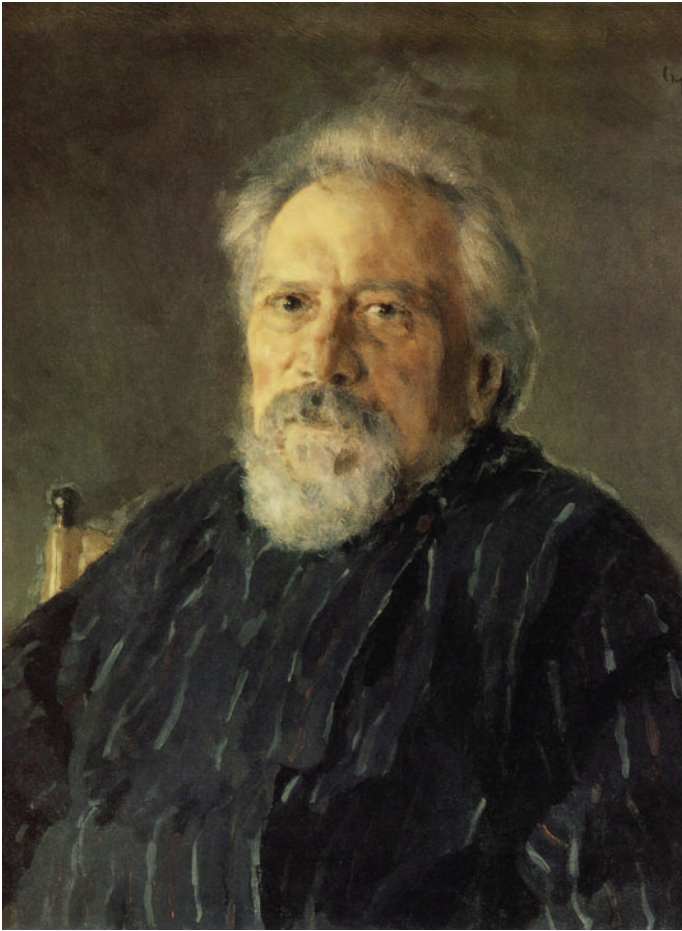
ginnen bij mij de eenzame voorstellingen van de Heer, zonder buurlieden. Hier hebt u een plaatje van het prachtige hoofd van de beeldhouwer Cauer³: goed, goed, daarover geen woord, maar mij doet dat academische hoofd, als u wilt, veel minder denken aan Christus dan aan Plato. Hier is Hij nog eens ... wat een lijden, wat een verschrikkelijke aanblik gaf Metsu Hem!⁴ Ik begrijp niet waarom hij Hem zo toegetakeld heeft, gegeseld en tot bloedens toe geslagen. Dit is werkelijk verschrikkelijk. Gezwollen oogleden, bloed en blauwe plekken... Zijn hele geest lijkt uit Hem weg geslagen te zijn, en alleen al het kijken naar dat ene lijdende lichaam is zelfs afschuwelijk. Laten we maar snel omslaan. Hij wekt alleen maar medelijden op en verder niets. Hier hebt u Lafon⁵, misschien geen groot kunstenaar, maar hij doet tegenwoordig velen plezier. Zoals u ziet heeft hij Christus op een andere manier begrepen dan alle vorige, en hij

Petersburg bij een Russische vorst, die mij de wonderen van zijn paleis liet zien, en daar, niet helemaal op de juiste plek - in de wintertuin - zag ik deze Christus voor het eerst. Het schilderij stond ingelijst op een tafel, waarvoor de vorstin zat en droomde. Het was een schitterend interieur: palmen, gouden voorwerpen, bananenbomen, er sjilpen en fladderen vogeltjes, en zij droomt. Waarover? Zij zei me: 'Hij zoekt Christus.' Toen keek ik eens goed naar deze afbeelding. Werkelijk, kijk hoe effectvol Hij weggaat, of beter, wegsnelt uit deze duisternis. Achter Hem is niks: noch die profeten die iedereen tot vervelens toe lastigvielen, terwijl ze rondrenden in hun lompen en zich zelfs vastgrepen aan koninklijke karossen - niets van dat alles, alleen maar duisternis ... de duisternis van de verbeeldingskracht. Deze dame - moge God haar gezondheid schenken - was de eerste die mij het geheim verklaarde, hoe Christus te

³ Waarschijnlijk Robert Cauer (1831-1893).

⁴ Gabriel Metsu (ca. 1629-1667), Nederlandse genreschilder. Het schilderij dat de bisschop bespreekt, is echter waarschijnlijk van een andere Nederlandse kunstenaar, Quinten Matsijs.

⁵ Waarschijnlijk Jean-Émile Lafon (Frankrijk, 1817-1886).

Leskov, geschilderd door Valentin Serov. [Foto: Wikipedia]

voorstelling van de Heer: de blik is direct en eenvoudig; de kruin is hoog, wat, zoals bekend is – ook volgens het systeem van Lavater – duidt op het vermogen tot een hoge godsverering; op het gelaat ligt uitdrukking, maar geen hartstocht. Hoe kwamen onze oude meesters tot zo'n bekoorlijke afbeelding?

Dat is hun geheim gebleven, dat met hen gestorven is en met hun verworpen kunst. Het is eenvoudig: het verlangen om tot in het onvoorstelbare te komen tot het eenvoudigste in de kunst. De trekken zijn heel licht aangegeven, maar de indruk is volledig; Hij is weliswaar boers, maar tegelijkertijd vraagt Zijn beeld om onze verering. Het is zoals u wilt, maar volgens mij begreep onze simpele meester het beste van ons allemaal Wie hij moest schilderen. Hij is boers, ik herhaal het, en Hij zou niet uitgenodigd worden om in een wintertuin naar kanaries te komen luisteren, en wat is daar zo erg aan! Op de manier waar-

vinden. En hierna ga ik er met de heer kapitein niet over twisten dat buitenlandse predikers Hem bij ons niet alleen aan Joden zullen tonen, maar aan iedereen die wil dat

Hij komt onder palm- en bananenbomen om naar kanaries te luisteren. Alleen, komt Hij daar wel? Is er niet iemand anders in zijn voetspoor getreden en naar hen toegegaan?

Ik beken dat ik deze fatterige kanarie-Christus graag prefereer boven dat Joodse hoofd van Guercino, alhoewel dat mij alleen maar iets zegt over de goede en geestdriftige rabbijn, die je – volgens de karakterisering van Renan – zou kunnen liefhebben en naar wie je met genoegen zou kunnen luisteren. ... Alstublieft, wat een inzichten en voorstellingen van Hem, die, alleen, voor het nut is van ons allen! Laten we dit alles nu dichtslaan en keer u om naar de hoek waar u met uw rug naar toe staat: weer het gelaat van Christus, en deze keer is het juist geen gezicht, maar een gelaat. Een typisch Russische

op Hij Zich ergens heeft geopenbaard, zo blijft Hij daar ook heengaan. Bij ons is Hij met het voorkomen van een slaaf gekomen en zo blijft Hij hier ook komen, zonder een dak boven Zijn hoofd van Petersburg tot Kamtsjatka. Waarschijnlijk vindt Hij het goed om met ons verguisd te worden door degenen die Zijn bloed drinken en het vergieten. En daarom heeft, volgens mij, onze volkskunst in zekere zin gemakkelijker en met meer succes de uiterlijke trekken van de afbeelding van Christus begrepen en heeft onze volksgeest misschien dichter bij de waarheid ook de innerlijke trekken van Zijn karakter doorgrond.

N.S. Leskov

Hoofdstuk 1 van een verhaal dat ooit verscheen onder de titel 'Aan de rand van de wereld, een kerstverhaal' in: *De Burger* [Russisch], eind 1875/begin 1876. Werkvert.: Keesfrank Klaassen, redigering: Pokrof.

Kerststal Sint-Janskathedraal slaat brug tussen Oost en West

De kerststal in de Sint-Jan in 's-Hertogenbosch is al decennia lang een begrip. Ze vormt een ware magneet voor de stad; uit alle hoeken van ons land komen er ieder jaar zo'n 100.000 mensen deze kerststal bewonderen in de Bossche basiliek. Dit jaar werkt Geert Hüsstege aan het ontwerp en een team van zo'n 30 vrijwilligers werkt enthousiast mee aan de uitwerking.

Brug slaan

Het kerkbestuur wil een brug slaan tussen het kerstfeest bij ons in het Westen en dat van het christelijk Oosten. Het thema is 'Christus, de geboorte van Gods barmhartigheid op aarde'. Hüsstege heeft hier omheen de belangrijkste Bijbelse thema's samengebracht. Alsof de kerstbeelden zo uit de icoon de Sint Jan binnen stappen met dezelfde tafereel als van het Oosterse kerstfeest. Ook de prachtige dieren van de Sint Jan krijgen allemaal een plek als verwijzing naar de variatie en schoonheid van de shepping.

Beelden én iconen

Dit jaar viert Geert Hüsstege zijn 25-jarig jubileum als iconograaf. Hij heeft ook al verschillende iconen voor de paus mogen schilderen. Iconen zijn eeuwenoude afbeeldingen van Christus, de Moeder Gods en andere heiligen en Bijbelse verhalen. Hij schildert nu aan een groot kerstdrieluik van 3.50 bij 1.50 meter dat heel het verhaal van de geboorte van Jezus vertelt. "Met een ster en steen uit Bethlehem ervoor maken we een reconstructie van de geboortekapel in Bethlehem" vertelt hij. "Hier is tenslotte de Vredevorst geboren".

Iconenatelier Hüsstege "KLEIN BETLEHEM" KERSTPROJECT ICONENATELIER HÜSSTEGE

Met een groot kerstdrieluik reist Iconenatelier Hüsstege door het land, om te beginnen naar de Sint Jan in Den Bosch. De opbrengsten gaan dit jaar naar *Cordaid* dat gevluchte gezinnen in Syrië en Griekenland opvangt. U kunt hiervoor kerstkaarten en het kerstboekje bestellen ter ondersteuning van dit project "Klein Betlehem".

Zie: <http://familiafidei.com/kerstprojekt-klein-Bethlehem>
en <https://www.facebook.com/KleinBethlehem/>

Vorig jaar heeft constructeur en beeldend kunstenaar Anita van der Kam al negen heel mooie en sprekende kerstbeelden gemaakt. Ze boetseert nu nieuwe koppen voor de uitbeelding van de Triniteits-icoon. Voor het kerstkindje kijkt Anita naar het kindje op het kerstdrieluik. Tussendoor gaan Geert en Anita om de tafel voor de perfecte afstemming.

Geert Hüsstege in het najaar van 2015 aan het werk aan zijn kerstdrieluik. [Foto: Iconenatelier Hüsstege]

Oude en Nieuwe Testament

De bezoekers leggen een sfeervolle weg af door Bijbelse tijden. Het eerste thema neemt ze mee naar de drie gasten van Abraham en Sara. De drie oudtestamentische voorstellingen gaan over de beloftes van God. "Door een "heilige" deur wandel je zo de tijd van Jezus in" zegt Geert. Boven in de timpaan begroet de Goede Herder alle kerstpelgrims. De paus roept op om het komende jubeljaar van barmhartigheid overal "heilige" deuren te openen. In verbondenheid hiermee opent de bisschop van Den Bosch deze deur plechtig op 13 december a.s. Aan het passeren van deze deur verleent hij een "volle aflaat" als teken van Gods goedheid en liefde.

Franciscus en de vlucht uit Egypte

Via een speciale "engel-tunnel" en een bruggetje gaan de bezoekers van de Oosterse kerst naar onze eigen kerststal. Engelen kondigen vrede aan en roepen het eerst herders: de Hemel opent zich voor de allerarmsten. Bij deze kerststal kan en mag de heilige Franciscus van Assisi niet ontbreken! In die onvergetelijke nacht in Greccio bracht hij de kerststal immers echt tot leven en herhalen we dit ieder jaar. Velen van ons waarderen ook de prachtige Koptische iconen. De bisschop van de Koptische Kerk leent hiervoor speciaal de grote icoon uit van de wereldbepaalde Adel Nassief.

Het is de icoon van "De terugkeer uit Egypte" waar Jozef en Maria met het kind Jezus veilig terugkeren naar het land Israël. In een wereld vol vluchtelingen, oorlogsgeweld, oorlogsdreiging en terrorisme is dit heel actueel.

Jeroen Bosch-jaar

Komend jaar 2016 is het in Den Bosch het Jeroen Bosch-jaar. In

opdracht van de plebaan van de kathedraal heeft Geert Hüsstege ook een icoon van Johannes op Patmos geschilderd. Hij heeft deze gemaakt naar de compositie en kleuren van het gelijknamige schilderij van Jeroen Bosch vanuit de oorspronkelijke iconografie. Aan het einde van de route laat een gigantisch glas-in-loodraam van de Sint Jan ditzelfde gebeuren zien. In de

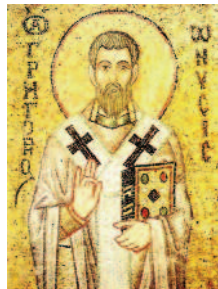
kerststal van dit jaar klinkt op schitterende wijze door wat barmhartigheid en vrede betekenen. Dit verhaal van Kerst loopt door om zo samen als één familie dit feest echt te kunnen vieren.

De kerststal is geopend vanaf 8 december 2015 tot en met 2 februari 2016. U bent van harte welkom!

'DE BERGREDE'

Leerhuis 'Didaskalíon~Oosters christendom en cultuur' VI Kasteel Hernen, winter 2016

We lezen spirituele teksten over Jezus' fascinerende Bergrede uit Oost (bv Gregorius van Nyssa, Tolstoj) en deels West (Augustinus, Menno Simons e.a.)
Er is – facultatief – voorzien in een dienst in de Armeense parochie te Amsterdam.

Mozaïek van H. Gregorius van Nyssa uit Sofiakathedraal Kiev (Oekraïne), een van de auteurs die wordt gelezen in het Leerhuis 2016 te Hernen. [Foto: Wikipedia Commons]

Data: vrijdagen 22 januari, 19 februari, 18 maart 2016.

Tijd: 10.45 - 16.15 uur (lunch aangeboden).

Plaats: A.A. Brediusstichting, Kasteel Hernen, Dorpstraat 40, 6616 AH, Hernen (gem. Wijchen).

Inleider: Leo van Leijssen, Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Kosten: €75 (incl. reader).

Kerkbezoek (facultatief): eucharistieviering in Armeense Apostolische parochie van de H. Geest ('Surp Hoki'), Kromboomsloot 22, 1011 GW, Amsterdam, op een nader af te spreken zondagochtend in maart-april 2016 om 10 uur. Gesprek na afloop. Extra kosten: €10.

Anmelding en info: A. A. Brediusstichting te Hernen, 0487-531387 of brediusstichting@hetnet.nl.

Bereikbaarheid: Kasteel Hernen is bereikbaar met het openbaar vervoer vanaf NS Wijchen.

NB Deze leergang werd eerder aangeboden in *Bēt Drāshā*, 's-Hertogenbosch 2013.

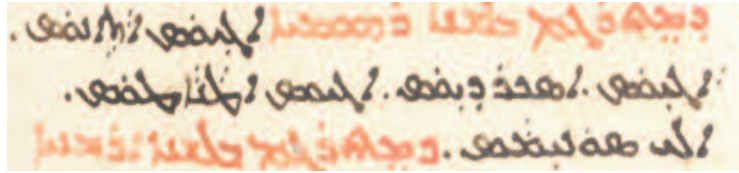
Volledig programma: www.oecumene.nl

Mede mogelijk gemaakt door financiële steun van PIN (KNR) en Kerk en Wereld.

Byzantijnse liturgie IX

Trisagion

Trisagion is Grieks voor 'driemaal heilig'. Daarmee is niet het 'driemaal heilig' mee bedoeld dat de Latijnse traditie het 'Sanctus' noemt: 'Heilig, heilige, heilig de Heer, de God der hemelse machten' et cetera. Dat stamt uit Jesaja 6:3. Wel is het Trisagion, in afgeleide zin, door dit 'Sanctus' van Jes 6: 3 geïnspireerd. Het Trisagion luidt zo:

Een waarschijnlijk zeventiende-eeuws Syrisch handschrift, oorspronkelijk uit de Chaldeeus-katholieke kathedraal van Mardin (Oost-Turkije), bevat het Trisagion (zonder de oriëntaals-orthodoxe toevoeging) in acht talen (Latijn, Grieks, Georgisch, Perzisch, Turks, Arabisch, Syrisch), allemaal in het Syrische Estrangelo-alfabet, en toont daarmee het grote belang van dit gebed voor heel het christelijk Oosten aan. Hier een uitsnede met de Griekse Trisagion-versie, in Syrische letters!

Heilige God, heilige Sterke, heilige Onsterfelijke, ontferm U over ons.

(3x)

Eer aan de Vader, de Zoon en de heilige Geest, nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen. Amen. Heilige Onsterfelijke, ontferm U over ons.

Heilige God, heilige Sterke, heilige Onsterfelijke, ontferm U over ons.

Het is een smeekgebed om Gods barmhartigheid. Het komt voor – in enigerlei vorm – in zowel Oost (vooral!) als West (b.v. Romeinse Goede Vrijdagdienst).

Maar waar ligt de oorsprong van dit lied? De Byzantijnse traditie voert het terug op de hemelse ingeving van een kind tijdens een aardbeving onder aartsbisschop Proclus van Constantinopel, die leefde rond 440 – maar het verhaal is verder toch een legende. De oriëntaals-orthodoxen (m.n. Kopten) voeren het terug op Nikodemus, lid van de Joodse Hoge Raad, die het gezongen zou hebben bij Jezus' begrafenis (Joh 19:38 e.v.). Eveneens een legende.

Mogelijk historischer is dat het (waarschijnlijk al bestaan-

de) lied werd aangeheven op het Concilie van Chalcedon (451) door de Byzantijnse aanhangers van de tweenaturenleer over Christus, die had gewonnen. In elk geval is het Trisagion het eerst in die kringen betuigd. Zij zagen het vanwege het getal drie – ofschoon in oorsprong hoogstwaarschijnlijk niet zo bedoeld – als gericht tot de drie-ene God: Vader, Zoon en Geest. Hun tegenstanders, later als oriëntaals-orthodoxen de geschiedenis ingegaan, zagen het als een gebed tot Christus: 'Heilige God, heilige Sterke, heilige Onsterfelijke, Die voor ons gekruisigd is, ontferm U over ons.' Later vulden zij vervangende teksten in, naar gelang het feest dat men vierde: 'Die voor ons verraden is' (d.w.z. door Judas, op Witte Donderdag), 'Die voor ons begraven is' (H. Zaterdag). De twee versies werden het wederzijdse *sjibbolet* van de verschillende tegenstanders in de harde (niet zo heel erg christelijke) strijd om de leer over Christus in de 5^e en 6^e eeuw. Zo is het Trisagion in twee basisvarianten de geschiedenis van de

liturgie in gegaan.

Waar vinden we het in de Byzantijnse liturgie? In de Goddelijke Liturgie, net voor de lezingen – op bepaalde feesten vervangen door een kort dooplied (Gal 3: 27; met Kerst, Theofanie, Pasen, Pinksteren; ook gezongen bij een Doop) of mini-hymne aan het H. Kruis (Kruisverheffing, 14 september; Derde Vastenzondag). Het Trisagion zelf vinden we ook in de (begin- en) slotgebeden van het dagelijkse gebed (Vespers, Metten, Kleine Uren) en van andere diensten. Tevens zingt men het bij het begeleiden van een dode naar het graf (is daar een link met de bovengenoemde oriëntaals-orthodoxe legende over Nikodemus?).

Vaak nog omgeven door bijbehorende rituelen (diepe buigingen; de Serviërs rinkelen een bel) of plechtige speciale zangwijze (in een bisschopsliturgie), is dit lied in zijn meermaals herhaalde bewoording één van de krachtigste liturgische gebeden tot God om ontferming.

Leo van Leijssen

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

